

A. TUKAY'IN ŞİİRLERİNİN ASIL HİKMETLERİ

F. Z. YAHİN

Aktaran: Mustafa ÖNER

Özet

Tatar edebiyatının büyük şairi Abdullah Tukay, şiiri toplum için bir hizmet aracı olarak kullanmış, yazdığı şiirlerinde Tatar toplumunun eksik ve geri kalan yönlerini ortaya koymuştur. Bu yazıda onun ahlak, gelenek ve görenek ilkelerini Tatar toplumunda yerleştirme yönündeki çabası ve bunun eserlerine ne şekillerde yansıdığı konusu el alınmıştır.

Anahtar kelimeler: *Abdullah Tukay, Tukay şiiri, Tukay'ın idealleri.*

A. Tukay's Poems Main Wisdom

Abstract

Abdullah Tukay, the great poet of Tatar literature, had used poetry as mean of service for the community and, he revealed communities missing and rest of aspects in poems which written by him. In this article, his efforts towards Tatar community on placement of his morals, traditions, customs policies and what ways reflection of that works was discussed.

Key words: *Abdullah Tukay, Tukay poetry, Tukay's ideals.*

Tukay'a bizde "büyük" derler. Bu değerlendirmeyi doğrulamak için yüzlerce edip tarafından eserler, bilimsel makaleler yazıldı ve yazılacak. "Niye, Tukay gerçekten de büyük mü?" sorusuna tam cevap vermek mümkün de değildir sanki. Hikmet nerede pekiyi? Her devrin, zamanın, hatta okuyucunun da kendi Tukay'ı olmasında mı?.. Niçin onun basit ve dilden dile geçen şiirleri daima gönüllerimizi ışıklandırmakta?

Bunlara belki hiçbir zaman tam cevap vermek mümkün değildir.

A. Tukay, Tatar dünyasının eskisi ile yenisi arasında duran bir deniz feneri âdeta. Edebiyat, halkın iç dünyasını yansıtmaya çalışır. Ahlak, edep, âdet kanunlarını beyan eder; insanı hayata hazırlar; ömrü boyunca gönlünü, zihnini süsler, zenginleştirir. A. Tukay Tatar yaşantısında eski görüşlere bağlı olarak korunan âdetlerle karşıt düşüp

yeni dünya bakışlarına bağlı olarak gelişen ahlak anlayışını tamamen ayırıp şiirinde duyguları manevi, kültürel, akımlar düzeyinde kurabilen edip olarak eser verdi.

V. Şklovskiy'in İtalyan hümanisti G. Boccaccio'nun (1313-1375) eserleri üzerine incelemelerinde şöyle bir fikir öne sürülür: "Bilmemiz gereken her devrin ahlak konularını tasvir etme özelliği kendisine özgüdür, çünkü her devir meselelerine değişik bakar." Tarihî manevi geçiş döneminde ahlaki görüş değişir, yazarlar bu değişimi nesirde karakterler biçiminde veya şairler nazımda duyguların karşıtlığında tasvir ederler. XX. yüzyıl başı Tatar yazarları artık açılmışlardır. A. İshaki, F. Emirhan, S. Remiev, G. Kamal, Derdmend, G. İbrahimov, Ş. Kamal, M. Feyzi ve başka yüzlerce yazar ve şairleri Tatar edebiyatı tarihi tam da böyle yazarlar olarak değerlendirir. A. Tukay bunlar arasında en popüler idi.

Tatar edebiyatı tarihinde yetenekler A. Tukay'dan önce de vardı, onun devrinde de bunların sayısı 200'e yaklaştı, ondan sonra da bu yetenekler doğdular. Bu bakımdan halkımız kendisinin önde gelen milletlerden olduğunu gösterdi ve halen göstermektedir. Örneğin; sadece Derdmend veya S. Remiev de Tukay'ın çağdaşları, büyük şairler, yetenek bakımından şiir felsefesi, duygu, sezgi, edebî işleyiş, sanat düzeyinde değerlendirildiğinde öne çıkarlar. Bunu zamanında A. İbrahimov *Tatar Şairleri* (1913) adlı bilimsel tenkit ve tahlil eseriyle ispat etmişti. Onun fikirlerini kabul etmek veya karşı çıkmak mümkün; ama o çoğu zaman haklıdır. Bilimsel çözümlemenin sonuçları tartışma doğurabilir; fakat bunları ortadan kaldırmak mümkün değil. Aslında kesin bir biçimde söylemeliyiz ki A. İbrahimov'u savunmaya veya onun hatalarını gidermeye kalkışmıyoruz. O, buna muhtaç da değil; bu bizim amacımız da değil. Ancak onun fikirlerini dikkate almamak, sis bulutu içindeki cahillik olarak kalmak olurdu. Şurası önemli; İbrahimov Tukay hakkında doğru yazar, sanatını doğru tahlil eder, onu düzgün değerlendirir. Her fikri delillidir; bunlar tesadüfi fikirler manzumesi meydana getirmez. Şunu unutmayalım ki; A. Tukay şiirsel metaforik mantığı biçimsel mantık ölçülerinden dışarı çıkarmayı onaylamayan bir yazardır, yani o muhayyilenin mantıklı olması için can atmış, bu konuları makalelerinde dile getirmiştir. Bu bakımdan o, gerçek anlamda bir dâhiydi.

Bunlar, biz A. Tukay'ın şair olarak yeteneğini şiir doğurma bakımından, olağanüstü bir usta olduğunu şüpheyle karşılıyoruz gibi anlaşılabilir. Onun yetenek derecesinin yüksekliği tartışmasıdır! Sözlerimiz A. İbrahimov'u tekrarlamak gibi yankılansa da açıkça uyardıktan geçmek mümkün değil. A. Tukay'ın şair olarak hikmeti sadece yeni şiir formları ve şiirsel ustalık örnekleri göstermekle sınırlı değil. "İy tuğan tël, iy matur tël, etkem-enkennëñ tëlë! / Dönyada küp nerse beldëm sin tuğan tël arkılı" biçimindeki dizelerini okur okumaz "tëlë" ile "arkılı" kafiyesinin tam olmadığı göze çarpsa da bu, "Tugan Tël" şiirinden başka eserlerinde de böyle düzgün olmayan kafiyeler çıksa da, halkımızda bunlara dair olumsuz bir bakış yoktur. Hikmet kafiye de değil. Şiiri sadece kafiye ve ritim doğurmuyor. Eski Yunan şairleri kafiye ile mi yazmış, İngiliz edibi büyük William Shakespeare (1564-1616) kafiye ile mi var olmuştur? Aslında A. Tukay'ın şiir ustalığını ispatlayanlar da onun gibi yerlere hiç göz atmadan geçmeye bakmışlardır. Böyle yapmaları elbette adil değil; çünkü sadece güzel taraflarını görüp kötüsünü geçip gitmek gerçekliği açıklamaya yardım etmez. Yine de tam anlamalıyız: Şairin büyüklüğü sadece mükemmel kafiye ve eserler

vermesinde değil, bu ancak biçimsel yönüdür. Şark edebiyatları XII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar aynı temaları ve biçimleri, ritim ve kafiyeleri şakımıştır; ama bu devir, edebiyat gelişmesindeki durgunluğun nasıl olduğuna en güzel tarihsel örnek olarak da sayılır. Yine de şiir için kafiye ve ritim pek mukaddes şeyler demek zorundayız.

A. Tukay, Tatar gönlünün hissettiğini, dilediğini, akli ve zihninin yöneldiğini tasvir edip yazabilen bir edebiyatçıydı. A. İbrahimov da onun işte bu halka yakın olmasındaki büyüklüğünü görür, tanır ve över. A. Tukay, Tatar halkının dilek ve eğilimlerini, ümit ve hayallerini, dünyayı anlamasını ve nasıl anlamaya, kabul etmeye, değerlendirmeye çalıştığını açık olarak anlatan bir yazardır. Ondan başka hiçbir şair halk ruhuna, canına sinmeyi bilerek yazamadı. A. Tukay XX. yüzyıl başında Tatar halkının edep ve ahlaktaki keskin değişimini hissedip değişmeye çalıştığını sezip, anlayıp ve anlatıp betimledi. Bunun için de onun sanatında her türlü eskilik, eski görüşler geri atıldı. Bunun için de o ahlak ve edep terbiyesi vermeye yönelik bir öğretmen, öğüt ve nasihat veren üstat gibi yazabildi. A. İbrahimov ise bu konuda şöyle yazar: “O bununla ağzını açtı, ilk sözünde fikir verdi, insana öğretti... Ve hiçbir zaman bu hastalıktan bu öğretmenlik hastalığından kurtulamadı.” (İbrahimov 1978: 129)

Yeni edep, ahlak ideallerini yüceltmeyi A. İbrahimov’un bu biçimde kabul etmesinin sebepleri bize sır değil. O henüz saf sanatı arzulamaktadır, bu onun içten gelen dileğidir.

A. Tukay elbette öğüt verme yöntemlerini kullanmış, ders okutma yollarından yürümüştür. Nasıl olmasın ki? Halkta yeni edep ve ahlak ilkelerini oluşturup gelecekte bunlara gelişme imkânları açıp insanlık tarihinde nice yetenek sahibinin elinden gelmeyen, ulu ve yüce bir işi başardı, bununla zamanın değişiminde ve tarihî akışta güçlü bir adım attı.

A. Tukay, İslam dünyasının geri kalmışlığına şaşırان yazarların ilki de sonucusu da olmadı. XIX. yüzyıl şairi M. Akmulla (1831-1895) eserleri ile öne çıkarılan şiirsel fikir verme akımının pınarı A. Tukay tarafından güçlendirilerek büyük bir akarsuya çevrildi. O diğerlerinden farklı olarak yeni zamanın, yeni ahlakın, gelenek/ göreneklerin toplumda meydana geldiğini görebildi. Bunun nedeni; elbette demokratik görüşlere yönelmekle bağlantılıydı. Meydana gelen Tatar demokratik basını, yeni görüşleri topluma yaymak için mümkün olan propagandayı öne çıkarmaya çok yardım etti. N. Dumavi, Z. Beşiri hatta S. Remiev de “*Beyanêlhak*” gibi eski fikirli, kadimci basının kucağında kalmışken, A. Tukay’a başka imkânlar açıldı. Yazarın şekillenmesinde elbette ilk adımları büyük bir itici güç verir, bu bakımdan şartların olgunlaşması çok büyük önem taşır. Dolayısıyla biz Uralsk Tatar basınına tarihimizde büyük bir saygıyla anmalıyız.

“*İy Kalem*” şiiri yanında o 1906 yılında yazılan “*İftirak soñında*”, “*Şağıyr ve Hatif*”, “*Möridler kabêrstanundin bér avaz*”, “*Puşkine*”, “*Derdmend degêlmüyem?*”, “*Boraderane nesihet*”, “*Hur kızına*”, “*Millete*”, “*Söyêklëmnëñ kabêr taşında*”, “*Şekêrt yahud Bêr Tesadêf*”, “*Këm ul?*”, “*Möhemmeđiye Köyê*”, “*Soaller*” (basımı: 1907) gibi eserlerini hatırlarsak, bunların hepsi de çeşit çeşit içerikte olmalarına bakmaksızın

yönelişleri bakımından her zaman yeni ahlak, yeni gelenek düzenini kurmaya adanmıştır. A. Tukay, bu işini hiç kesmeden, sadık bir biçimde yürütmeyi bildi.

“*Gıyşık bu, ya!*” şiirine bakalım:

*Bër gidayë can fidayëm, gıyşkıña pervanayëm;
Kel, güzel, garzit cemalñ: yanayëm, kil, yanayëm.*

İy Hodayëm, vir gakıl, çön hebse mehbüs ulmıyam,
Bu kızın gıyşkında ben divanayëm, divanayëm.

(Can feda eden bir köleyim, aşkına pervaneyim; / Gel güzel, arzet cemalini; yanayım gel yanayım; Ey Hüdâm ver akıl da hapse mahpus olmayayım; / Bu kızın aşkında ben divaneyim, divaneyim.)

Aşta Tukay'ın bütün hayatı için bir şiar derecesine ulaşmış dizeler bunlar, aynı zamanda onları yeni ahlak ve gelenek akımları olarak da kabul etmeliyiz. Lirik kahraman kendisini aşk ateşine uçup giden kelebeğe benzetir. Eski sufi edebiyatından okuyucunun iyi bildiği, sembolik anlama sahip bir imaj bu. Orta Çağ'da şairler Allah sevgisini böyle anlatırken, sufi dindarın canını Allahuteala nuruna yönelen ve burada eriyip kaybolan bir nitelikte gözlemlerken, A. Tukay yeryüzü kızına aşkını bundan hiç de geri kalmayan duygular düzeyinde tasvir eder. Bugünkü okuyucu bu iki şiirsel gözlem, şiirsel duygular arasındaki farkı sezmiyor ve anlamıyor diyebiliriz; ama XX. yüzyıl başı Tatar hayatı için bu farkların önemi çok büyüktür. Lirik kahraman, güzel kızın güzelliklerini görmek ister, bunların alevinde yanmak ister. Şair Allah aşkını inkâr etmez, o bu konuda söz bile açmaz. Ortaçağ yazarları Seyf Sarayı olsun, Kotb, Sayadi veya Meclisi veya Möhemmedyar olsun, onlar Allah aşkından söz etmişler, bizzat Allah'tan bu aşk için yardım yani bir cevap rica etmeye kalkışmışlardır. Fakat A. Tukay'da bu konu biraz başka türlü ortaya konur: Onun lirik kahramanı Allahuteala'dan yeryüzündeki kıza aşk tutkunu olmak istemeden teslim olmamak üzere akıl vermesini istirham eder; çünkü kendisini aşk dolayısıyla deli divane halde görmek istemez. Bu o güne kadar edebiyatta hiç aydınlatılmayan bir durumdu, yani ahlakın işaretine dönüştü.

Sufizm edebiyatına özgü aynı imajlar, semboller, mesajlar; A. Tukay'ın şiirlerinde de tekrarlanırlar. Ama onlar başka türlü görüşlerle yani özellikli poetik mod altında kurulmuşlardır. Bunun sayesinde şiirsel sözün içeriği de değişir. Sufi mistisizm dünyevi görüşlerle yer değiştirir. A. Tukay aşta çağına uygun modern edep ve ahlak görüşlerini geliştirir: Aşk duygularıyla herkesin yanmaya hakkı vardır; ama aklını kaybedecek derecede çılgınlığa düşerek değil. Bu yolda lirik kahramana bizzat Tanrı yardımcıdır.

A. Tukay “*Möridler kabërstanındin bër avaz*” şiirinde de çağdaş ahlak ve görgüyü araştırma işine devam eder ve şöyle der:

*Milleti veyran iden işan ikendër, bëlmedëm;
Ul işanlar millete doşman ikendër, bëlmedëm.*

Milleti ihdam iden, iğdam iden şunlar imiş,
Anları inkyar iden ziy şan ikendër, bëlmedëm.

(Milleti harap eden molla imiş bilmedim; / O mollalar millete düşman imiş bilmedim; Milleti bitiren, idam eden bunlarmış; / Onları inkâr eden anlı şanlılar imiş bilmedim.)

Şiir A. Yesevi ve S. Bakırgani'nin hikmetlerine özgü, vezin ve kafiye prensipleriyle yazılmıştır. Hatta fikirler de bu biçimde bırakılmıştır; ama içeriği tamamıyla başkadır. Sufi şairlerde zamane, dünya hayatı, insanoğlunu, halkı, ruhu ortadan kaldıracak, yok edecek tarzda verilirken, A. Tukay burada mollaları yani bizzat sufileri suçlar. Elbette millet ve ümmet sözlerinin anlam birliği dikkate alınmıştır. A. Tukay'daki millet kavramı da aynı Müslüman ümmeti olarak kalır; ama o artık milletin etnik anlamını da içine alır. Bu şekilde millet sözünü kavram sınırında kullanmak, şaire fikrini etkili ve geçerli kılma imkanı verir.

Eğer biz A. Tukay'ın dünyayı değiştirmesini, yeni ahlak ve görüşlerini teklif etmesini sufizmi reddetmesiyle bağlayarak açıklarsak; bu tek taraflı ve sınırlandırılmış düşüncenin sonucu olurdu. O ne kadar keskin değerlendirmelerle davransa da eski düzeni bütünüyle inkâr etme yolundan gitmiştir diyemeyiz. Onun modernizmi Ortaçağ'da meydana getirilen ilkeler üzerine kurulup hatta sadece vezin ve kafiyelerde değil, fikir sürüşünde de tekrarlanmaktaydılar. Ama bu tekrarlanma hakikati gökten yere indirmek, soyut ruhtan somut hayat insanına döndürmek yönünde ilerledi. XIII. yüzyıl edipleri A. Yesevî, S. Bakırgani veya İkanı, Raci ve Gazzezilerin fikrini destekleyen biçimde sözleri yankılanıp yeni hayat gerçekliğiyle bağlantıya sokuldu. Bu yönden bakınca bütün eski asırlar (dönemin Tatar okuyucusuna malum olan derecede) A. Tukay ile fikirdaş ve sohbettaş olarak Tatar okurunun kulağına ve gönlüne ulaştı. Niçin kulağına? Çünkü onu kabul etmeyenler de vardı.

“*Dermend degëlmİYem?*” şiiri onlar için özel olarak yazılmış gibidir:

*Neyleyem, aslum, esasem derde idmëş ibtina?
Ta ezelden derde şevka möbtenayem, neyleyem?*

Teñrë gıyşkında şehadet itseler der Gerbela,
Ben şehidem der mehebbet, der belayem, neyleyem?

(Neyleyeyim aslım, esasım derd ile kurulmuş; Ta ezelden derde şevkli, tutkunum, neyleyeyim? Tanrı aşkında şahadet etseler Kerbela'da; ben şehidim aşkıta, beladayım neyleyeyim?)

A. Tukay kendisini şiirin adına kadar dert sahibi, yani Allah aşkıyla yanan sufi dindar kişiyle denk tutar.

Bu, Dermend'in eserindeki mistik sufizmden gelir. Oysa A. Tukay sufizmi inkâr eder. Ona mistik gözlemler ve mistisizm yabancı olarak gelmektedir. O, bunlarda şiirsellik de görmemiştir. Bununla onun eserine kuruluk nüfuz etmiştir. Mistisizm, ne dersek diyelim, can suyu gibi insanın damarları boyunca hareket eden yaşayış işareti gibi değil mi?

A. Tukay kendi ruhunun tamamen dert ile bağlantılı kurulduğunu, yani kökünün de derde bağlı olduğunu ebediyet sınırlarında, canın yaratılışından itibaren görür.

“Yaponiyayı mösəlman ideçek gölema nerede?” şiiri A. Tukay'ın din meselesindeki görüşlerini daha açık anlamaya yardım eder:

*Séz, iy çalmalılar, bėznė buña dik itdėñėz igfal,
Ve tehstıylı de teğlimi seraser itdėñėz ihmal.*

*Gasırlar kiçdė merzaya öfėrmekle, tőkėrmekle;
Yazıp yalğan doğalarını ve yahud açdıñız sėz fal...*

*Diylər: İslame kėrmek hezreti soltanı mikado;
Sėzi değvet ider dergahına, tiz varıñız fil-hal.*

*Takır baş ulmaya teklif idermisėz yene bunda?
Mıyıklar şöyle kırkılsın, ki ulsın yuklığa meyâl?*

*Yiter, insaf idėñ, artık kerek insaf, heyasızlar!
Yaponlar da çapan diyėp kuptarmañız cencal!*

(Siz, ey sarıklılar, bizi buraya kadar ettiniz iğfal; ve tahsili ve talimi ettiniz ihmal. Asırlar geçti göbeğe üfürmekle, tükürmekle; yazıp yalan duaları ve açtınız siz fal; Derler ki İslam dinine girmek üzere İmparator Mikado Hazretleri; Sizi çağırır karşısına, çabuk gidin derhal! Kabak kafa olmayı emreder misiniz yine burada? Bıyıklar şöyle kırkılsın, ki yokluğa meyyal; Yeter insaf edin artık gerek insaf, hayasızlar!; Japonlar da giysin kaftan diye koparmayın kıyamet!)

Burada sadece din yaymaktan söz ediliyor ve A. Tukay da İslamiyet'e karşı diye sonuç çıkarmak at gözlüğüyle bakmaktan, şiiri anlamamaktan kaynaklanırdı. Aslında bilimde bu görüşlerin egemen olduğu devirler de oldu. Tatar akıllı onları Sovyet hâkimiyeti zamanlarında çok sevinerek kabul ediyordu.

“Yaponiyayı mösəlman ideçek gölema nerede?” şiiri A. Tukay'ın, İslam dünyasının gelişimde geri kalmasına acıyarak yazılmış eserlerinden birisidir. Onun tarihî önemi bugün de kaybolmadı. “İy Kalem” şiiri ile A. Tukay yeni ahlak, gelenek ve görenek ilkelerini yerleştirme yönünde iş başlatıp onu eserinden eserine yayarak fikirlerini güçlendirdi. Sanatının bu başlangıç döneminde şair bütün İslam dünyası adına konuştu, edebî dili de buna göre, A. İbrahimov terminolojisinden yararlanarak söylersek “umumi edebî lisan ölçülerinde tuttu.” Bu dönemde o Cayık kıyısındaki Uralsk şehrinde yaşıyordu. Gençliğinde Mısır'ın El-Ezher üniversitesini bitiren geniş ve yüksek bilimli Motıyğulla Hazret Töhfetullin ve onun oğlu aynı El-Ezher'i tamamlayan, yüksek bilgi sahibi bilgin, Tatar ve Rus basınında başyazar, gazeteci, şair Kamil Motıyğıy onun öğretmenleri oldu. A. Tukay'ın kendi eserleriyle onların fikirlerini halka yayması da sır değildir. O bu bakımdan yani yeni ahlak ve edep ilkelerini meydana getirmek ve halk üzerinde sağlamlaştırmak yolunda elbette yalnız

değildi. A. Tukay şiirinde, düşünce gelişmesinde devamlılık gösterip eskiden beri geliştirilen edebi geleneklere dayanarak birbirine karşıt sosyal şartlar içinde pişip Tatarın manevi, kültürel hayatı ve yaşantısında yeni dönemi başlattı. Onun ilk dönem eserleri “*Kitmiyběz*” (1907) şiiriyle tamamlandı. Bu eser, A. Tukay’ın genel İslam dünyasından Rusya şartlarına döndüğünü gösterdi. O daha “*Gosudarstvennaya dumaga*” (1906) şiirinden beri siyasi meselelere yaklaşmaya başlamıştı.

“*Kitmiyběz*” şiiri Rusya ve milletlerin orada yaşayışı konusuna dair A. Tukay’ın görüşlerinin tam olarak biçimlenmesine bağlı, onları açıkça gösteren esas eserlerinin birisi oldu. Her halkın kendi tarihî gelişmesinin var olduğunu, bunu değiştirmenin mümkün olmadığını ve yaşamdaki, öğretimdeki haklarını savunarak büyük bir adım attı.

Kaynakça

İbrahimov, G. (1978), *Eserler. T. V, Edebiyat hem senğat turında mekaleler, hēzmetler* (1910-1933), Kazan.

Şklovskiy, V. (1961), *Hudojestvennaya proza: Razmışleniya i razgovori*, Moskva.